

Znanje i Biblija.

Napisaó nadrabín Dr. Hínko Urbach, Zemun.

Odvajkada su nas drugi nazivali narodom Biblije. Danas na žalost nije više ova oznaka umjesna. Naši ortodoksní rabíní ne tumače više Bibliju, nego joj podmeću svoje misli íli tudje. A hrišćanski naučenjaci, koji su stvorili današnju biblijsku nauku, paraju je preoštrim nožem neprijateljske kritike, kao neku bezdušnu lješinu íli kakvo starínsko čudo. Sveti tekst, u koji se nije usudila da dirne ruka Jevrejina od dvije hiljade godina ovamo, i čije nam je osobine do najmanje sitnice sačuvala tradícija puna strahopočitánja, rasparali su na takovo mnoštvo prvobitnih spisa i redaktorskih nadopuna, da već postadoše smiješni svojom naduvenom izvjesnošću, prikazujući svaku riječ pojedinih rečenica Svetoga Pisma, kao da je uzeta iz drugog tobožnjeg izvornog spisa, razumije se, sa čestim ispravkama svojega izuma, koji niti njima nije na slavu, niti tekstu na probítak. Mi im to ne možemo prebaciti, jer oni nemogu drugačije. Jer je i samo Evandjelje puno tendencija, kojima se očevídno i neke činjenice moraju prilagoditi, kao što u njemu dosta često nalazimo riječi: „da se zhude ono, što su kazali proroci“¹⁾.

Ali za nas Jevreje je to velika sramota, da ne samo što nismo stvorili u novije doba na području biblijske znanosti malne ništa, nego što se još povadjamo za obijesnom kritikom Grafa, Wellhausena i njihovih nasljednika i još im pomažemo množiti i učvrstiti njihovo bezumlje; što se jevrejski učenjaci zalažu za teorije hrišćanskih bogoslova bez osječaja za protujevrejsku tendenciju njihovu, kao što neki izrodi naši stanu u red antisemitskih vikača grdeći vlastiti narod svoj i u tobožnjoj objektivnosti svojoj ne opaze, da je sav materijal njihov crpljen iz najmutnijih izvora mržnje i laži.

Barem bismo jedamput trebali pročitati svoju Bibliju. Ali rijedak je to slučaj, da je ko izmedju naših svjetovnjaka pročitao čítavo sveto Pismo naše. A ípak je ono neizcrpivo vrelo ne samo obrazovanosti uma i vaspítanja duše, nego i najčišćeg užitka, što ga pruža jednostavnim i neposrednim, ali uvijek zornim i živim crtanjem patrijarhalnih prilika, borbi i događaja drev-

¹⁾ Po prvi put Mat. 2, 23: „Namjesti se u Nazaretu, da se zhude, što su kazali proroci, da će se Nazaranin nazvati“. Nisu to kazali proroci nigdje. Nego je „Nazir“ — uzdržljiv od jakoga pića. Pa je moguće, da si je narod predstavljao mesiju kao „Nazira“.

nih vremena, patnja i radosti naše prošlosti, te nada naše budućnosti, u čijem svijetlu i sadašnjost naša dobiva za nas drugačiji život i jasniji smisao.

Ova božanstvena knjiga daje svakomu ponešto: nevinomu djetetu, zreлом mužu i umornom starcu. Vrijedna je, da ju čovjek čita, pa opet čita. Najmudrijima svih vremena i naroda bijaše ona svagdanji kruh, bez kojega nisu mogli, niti htjeli biti. I ako su se znali neki velikani kao Goethe do visoke starosti svoje zadupsti u nju, onda ne može biti nikomu ispod časti, da je barem jedamput u životu pomno pročita.

Prosječan Židov često puta manje znade o Bibliji svojoj od mnogih inovjeraca. Hrišćani žrtvuju milijune, da se naša Biblija prevadja i štampa u stotine raznih jezika i da se širi po cijelome svijetu. Ali je oni i sami čitaju. I mnogi su od njih kao n. pr. anglikani i puritanci, baptisti i adventisti, unitarci i subotnici njoj tako vješti, da su u svagdanjem životu svome vični navoditi frapantne odlomke iz nje, mnogo puta sa točnom oznakom glave i rečenice, kao što to obično samo dobro spremni bogoslovi znadu. Djeci svojoj nadijevaju starobiblijska imena, u Bibliji i u njenim osobama žive, njom si vaspitaju srce i čud, njom se uzdižu i oplemenjuju: a samo mi Jevreji ostali smo joj dalji i tuđiji od Bušmana i Botokuda. Pa zašto?

Jer smo kao narod skroz kritičkih sposobnosti većim dijelom izgubili naivnu vjeru naših predja, koja je znala i često primitivnim tumačenjima tradicije premostiti protuslovlja u samoj Bibliji, kao i prigovore svakodnevnog iskustva i rezultata naprednih svijetskih nauka, a nama samima nedostaje danas snage, da se kod čitanja Biblije sami naprežemo, da sami razmišljamo o njoj i da sami tražimo shodna riješenja naših pitanja. Mnogo lakše je na primjer kuditi koji dobrotvorni pokret zborom i od njega se povući, nego se za nj mašati tvorom, pa ga bolje urediti, što nas svakako stoji vremena, novaca i truda. Isto tako je udobnije hvatati se uobičajenih gesala biblijske kritike i ostaviti Bibliju zatvorenu, nego se u nju zadupsti i u napornoj borbi una izvojevati si pobjedu nad velikim i brojnim poteškoćama njenim.

Dakako nije svačija zadaća poduzimanje i izvršivanje tako znaatnoga umnog rada. Ali ako ko kod čitanja Biblije ne nadje smjesta dovoljno riješenje svojega pitanja, ne smije odmah i djetete izliti sa kupkom, niti Bibliju ostaviti već kod prve poteškoće. Neka si samo napravi znak i neka čita dalje! Pa vremenom naći će riješenje, kad ni najmanje nije mislio na nj, koje će mu razbistriti stvar poput bljeska. Ali to mu se samo onda može desiti, ako ono pitanje u opće postoji za nj. Koji put može tražiti i dobiti informaciju kod kojeg stručnjaka. Pa ako mu sve zapinje, što mu je postiživo, ni onda ništa ne gubi cjelina Svetoga Pisma od svoje božanstvenosti, ako bi morao koji put pretpostaviti, da su se u sveti tekst njegov usuljali neki basnoslovni

elementi, koje nam zrcale samo shvaćanje prehistorijskih vremena, ali nam ne mogu mutiti osnovne istine naše Biblije.

Po mojem mišljenju bilo bi od hitne potrebe, da se našoj inteligentnoj publici svjetovnjaka dade u ruke Biblija sa dosta jasnim i razgovjetnim tumačenjem, koje bi joj moglo biti od pomoći, da prebrodi sve opasne dubine tegobnih mjesta u njoj. Pa neka tu slijedi po koji primjer, iz kojega se može razabrati, kako si zamišljam ovo tumačenje.

Zaista je i svaki pojedinac, koji se bavi Biblijom, bilo iz poziva, bilo iz unutarnjeg zadovoljstva, naišao u svome radu na dovoljna i nepobitna riješenja za neka pitanja, približivši se time istini barem za nekoliko koraka. Pa bi to moglo zacijelo Židovstvo postati od nedogledne koristi, ako bi dotični htjeli sve konačne rezultate svojih istraživanja saopćiti posebnom redakcijskom odboru, koji bi se imao za tu svrhu obrazovati, da u zajedničkom radu stvore veličanstveno djelo, koje presize sile pojedinaca: Bibliju sa popularnim komentarom za židovski svijet.

I.

Kod četvrtoga dana mora se današnji čovjek pitati, šta je rasvjetljavalo prva tri dana, ako su sunce, mjesec i zvijezde stvoreni tek na taj dan¹⁾, i kakva je to svjetlost bila koja je stvorena prvoga dana²⁾?

Prije svega nisu tu obični dani, nego dani božji, koji broje po tisuće ljudskih godina³⁾, ali isto tako mogu biti i milijuni godina prema rezultatima geologije. Šest dana znače dakle šest ogromnih perioda, u kojima je svijet dobio današnji oblik svoj. Važno je svakako, da je red biblijskog stvaranja i od svjetskih učenjaka potvrđen, i da ga nije mogla nikakva znanost oboriti, što je dokazom božanskog porijetla ovog biblijskog izvještaja o stvorenju svijeta. A najglavnije je, da je stvorenje svijeta djelo premudrog i predobrostitivog Boga, koji vlada zakonima prirode i sudbinom svih stvorova. Jer vjerujućemu je čovjeku sasna svejedno, da li su to bili dani u bukvalnom smislu riječi, ili šest ovećih perioda. Samo onda nastaje pitanje, kako nam se može stvorenjem svijeta obrazložiti svetkovanje subote kao dana božjeg odmora⁴⁾?

Ali svakako je i sedmi dan simbol duljega vremena, ako ne potpunog, ali barem relativnog odmora. Jer i poslije stvorenja materije i njene izgradnje nije bilo, niti nema na svijetu potpunog odmora. Sve se obnavlja, i iz ruševina starih svjetova neprestano se grade novi. Samo da one prve epohe golemih prevrata sa svojim naknadno lako preglednim pozitivnim stvaranjem padaju u oči, dok je u onoj sedmoj epoki, u kojoj i mi još živimo, započelo vrijeme relativno mirnijeg i laganijeg razvitka.

¹⁾ I. Knj. M. 1, 14-18.

²⁾ I. 1, 3-5.

³⁾ Ps. 90, 4.

⁴⁾ I. 1, 1-3.

Bog je stvorio materiju i vezao o nju zakone prirode, čim je stvorenje u načelu svršeno. Ali zapravo nicalo je i niče sve dalje po božjoj zamisli iz onih sila, koje je Bog ucijepio u tu materiju. Pa tako je Bog mirovao od svih djela svojih, što ih je stvorio, »da djeluju«, to jest, da dalje nastave djelatnost svoju¹⁾.

Tako je »sedmi dan« simbol relativnog odmora, to jest djelatnosti, koja se ne dokonča, nego dalje djeluje, koja stvara dokolicu i raspoloženje za više misli i svetija nastojanja, nego što je moguće u stisci i navali šestorodnevnog rada našega. Pa i čovjeku treba da bude sedmi dan, dan relativnog odmora, odmora od tjelesnog rada; ali um i srce ne smiju tada mirovati, inače nam to ne bi bio dan, što ga je Bog blagoslovio i posvetio za nas. Subota nas sjeća na Boga Tvorca i na njegovo neprekidno djelovanje u prirodi i povijesti. A sada da se vratimo k pitanju svjetlosti prvog dana.

Sveto Pismo je božansko objavljenje, namijenjeno čovjeku. Budući da je za čovjeka najvažniji dio svijeta zemlja, na kojoj živi, prikazuje se tu stvorenje svijeta sa zemaljskog gledišta i samo od onog vremena, kada zemlja dobiva bivstvene osobine svoje. To nikako ne znači, da je zemlja središte svega, nego da je ona za čovjeka glavna i polazna tačka. Zato je Bog »na početku« stvorio nebo i zemlju²⁾, jer bez zemlje nema za čovjeka ni početka. A nebo tu znači sav svjetski prostor van zemlje, kao što je poslije izbrojenih šest epoka stvaranja »dovršeno nebo i zemlja i sva vojska njihova«³⁾, t. j. svjetski prostor i zemlje i sve, što je u njima.

Šta je bilo prije stvorenja zemlje i svjetskoga prostora, o plinovitim, vatrenim i rastopljenim tjelesima sunčanih i planet-skih sustava ne spominje Sveto Pismo ništa, jer za zemlju ne postoji ono, što je bilo prije postanka njenog. Postanak zemlje se tu računa tek otkada se na njoj ukočila čvrsta kora, potpuno pokrivena vodom. Uzduh na njoj si moramo predstaviti punim gustih i vrućih para, kroz koje ni jedna zraka svjetlosti nije mogla prodrijeti sa sunca na površinu zemaljske kore, premda je sunce i prije nje stvoreno bilo. Gusta tama vladala je nad bezdanom⁴⁾ ili nad sve pokrivajućom pučinom morskou. I čim se je atmosfera malo oslobodila jednoga dijela tih para putem oborina, reče Bog: »neka bude svjetlost! I postane svjetlost«, ali svjetlost blijeda i neizvjesna, slaba i bez sjene na zemlji, koja je samo, razliku načinila između dana i noći⁵⁾, pa takav bijaše prvi dan.

Ali i drugi i treći dan još mu bijahu slični, jer je atmosfera još uvijek ostala dosta gusta i nepropustljiva. Samo dok su oblaci iz početka sasna neposredno na vodenoj razini ležali i neprestano te neposredno u vodu puštali svoje oborine, stvorio

¹⁾ I. 1, 1.—3.

²⁾ I. 1, 2.

³⁾ I. 1, 1.

⁴⁾ I. 1, 5.

⁵⁾ I. 2, 1.

je Bog u drugoj epoki »svod nebeski«¹⁾, što znači, da su se oblaci dignuli do stanovite visine, pa je svod rastavio vodu oblaka, koja bijaše nad svodom, od vode puste pučine morske, koja bijaše pod svodom²⁾, a to će reći, da je ta visina svoda sprečavala dosadašnje neprestano ispražnjivanje oblaka.

U trećem periodu digoše se dijelovi tvrde kore zemaljske (uslijed vulkanskih ili tektonskih prevrata) ispod vode, more je uzmaknulo u nastale dubine i kopno je postalo vidljivo, što bijaše preduvjet za postanak raznog bića na zemlji³⁾.

Ali tek u četvrtom periodu prodrla je kroz oblake svijetlost sunčana, od koje nam je došla i ona prva blijeda i neizvjesna zraka zajedno sa ostalim tjelesima svjetskim, pojavilo se sad sunce na »svodu nebeskom«, da vlada danju, a mjesec noću i da rasvijetli zemlju vedrom svijetlošću, jasno odijeljenom od sjene, koja je kadra, da daje točno ograničenje vremenima: oznaku danima, mjesecima i godinama. A pod oživljujućim poticajem vedroga sunca stvorene su tek životinje u vodi, u zraku i na kopnu, od najnižeg bića sve do čovjeka, koju bijaše jedini praotac jedinstvenog čovječanstva, svih naroda i pasmina ljudskoga roda na zemlji.

II.

Drugi je kamen spoticanja peta glava prve knjige Mojsijeve sa rodoslovom i mnogostogodišnjim životom prvih ljudi. Pa isto tako 10. i 11. glava sa rodoslovom sinova Noinih. Naime ostaci prasnjskih ljudi ne davaju nam dovoljne podloge za pretpostavku tako bivstveno velike razlike između njih i današnjega svijeta, da bismo mogli vjerovati u ljudski život od preko 900 godina, kao što se navodi kod Adama⁴⁾, Metušelaha⁵⁾ i drugih. A da su opet u onoj davnini računali kraćim godinama od 2--3 mjeseca, i to je sasma samovoljna i na ničemu neosnovana, isprazna teorija.

Ali pošto su sva imena navedena na ovim mjestima imena naroda, ili zemljopisne oznake raznih predjela starinskoga svijeta, i odnošaji srodnosti između tih naroda tako su točno prikazani, da niti etnografija, niti poredbeno jezikoslovlje ne dolazi do drugih rezultata, možemo ih slobodno uzeti kao narode individualizirane u praocima njihovim. S toga nam je razumljivo i to, da se pojedinačni doživljaji spominju kod Hanoha⁶⁾, Lemeha⁷⁾ i Noaha⁸⁾. A što se kaže dob pojednaca kod prvoga poroda sa stalnim dodatkom: »i rodio . . . pozivje još . . . godina radjajući sinove i kćeri«, i to je s toga razloga, da se spominju praoci na mjesto cijeloga naroda i što su prilike pojednaca prenešene na cijelu narodnu zajednicu njihovu. Jer se prema ovom sasma ispravnom shvaćanju i narodi rode, žene i smiješavaju, stvaraju

¹⁾ I. 1, 6

²⁾ I. 5, 5.

³⁾ I. 5, 29.

⁴⁾ I. 1, 7.

⁵⁾ I. 5, 27.

⁶⁾ I. 6, 8.—9, 29.

⁷⁾ I. 1, 9—12.

⁸⁾ I. 5, 22—24.

potomke razlikujuće se od njih i medju sobom, cvjetaju, prežive svoj vijek i napokon izumiru. Pa život od nekih 900 godina sasna odgovara životu ne prevelikog, ali pod jednostavnim patrijarkalnim prilikama živećeg naroda. Sa napredovanjem kulture i sve kompliciranijim prilikama gube se i ove konzervativne i centripetalne sile, pa zato pada duljina života kod slijedećih pokoljenja sve brže od 600 na 438, 433, 464, 239, 230, 148 i 205 godina. Rimski narod n. pr. ako je i mnogo veći bio, nije živio mnogo više od 1200 godina; jer mu je pobilo životnu snagu veliko bogatstvo njegovo, ali i okolnost, što je uslijed svoje moći nad raznim narodima došao u unutrašnji odnošaj k njima, tako da su iz ove smjese postali njihovi potomci: ona velika medju sobom blizu srodna porodica romanskih naroda.

III.

Čudo prelaska Židova preko Crvenoga Mora jedino u pjesmi Mojsijevoj¹⁾ pretjerano: „Od daha nozdara tvojih sabra se vola, stade u gonilu ona, koja teče stinuše se vali usred mora“²⁾. Samo ne treba misliti, da se je more bukvalno ukočilo, pa nema tu više drugog čuda, osim što se sve na sasvim naravski način dogodilo u trenutku najveće pobigli, tako da je spasenjem našim djelatnost božje providnosti postala očevidna. Božja se veličina naine pokazuje u tome, što ne primjenjuje veća sredstva, nego što su potrebita za postizanje svojih ciljeva, dok kod ljudi često nije ono, što je postignuto u pravom srazmjeru sa primjenjenim naporom.

O načinu, kako i zašto im se more razdvojilo, mislili su neki, da je Mojsije upotrijebio najdublje stanje osjeke, kod kojega je plitko more ostalo suho. Ali to nije moguće, jer bi ovo vrijeme bilo prekratko za prenos tolikoga naroda sa velikim stadom i preko najužeg tijesna morskoga; a u zatvorenom moru, kakav je tamo Suezki zaliv, ne može biti razlika izmedju plime i osjeke veća od nekoliko decimetara.

Ali sam tekst Svetoga Pisma nam tu pruža dovoljno riješenje ovoga pitanja³⁾: „I pruži Mojsije ruku svoju na more, a Bog uzbi more vjetrom istočnim, koji jako duvaše cijelu noć i osuši more i voda se rastupi“⁴⁾.

Zaliv Suezki leži po prilici izmedju jugoistoka i sjeverozapada i dopirao je u onoj prošlosti mnogo dalje prema sjeveru, što nam dokazuju ona slana jezera istoga pravca, koja su danas upotrijebili za skraćenje prokopa Suezkog. Jak vjetar istočnjak, koji je duvao cijelu noć, tjerao je more u koritu prema sjeverozapadu, pa je more ostalo suho u istoj širini, u kojoj je oluja jurila. A voda im stajala kao zid sa juga i sa sjevera⁵⁾, jer ju je ogroman pritisak vjetra držao u ravnoteži, a onaj „zid“ znači, da ih je voda branila od napadaja sa strane. Egipćani su jedino sa

¹⁾ II. 15.

²⁾ II. 15, 8.

³⁾ II. 14, 21.

⁴⁾ II. 14, 22. 29.

istoka mogli ići za Židovima, pa su „tjerajući ih pošli za njima posred mora“¹⁾. A Bog reče Mojsiju: „pruži ruku svoju na more, neka se vrati voda na Egipćane; pa dodje more opet u svoje prvotno stanje pred zoru, a Egipćani nagoše bježati prema moru, i Bog baci Egipćane usred mora“²⁾. Egipćani su bježali prema zapadu, ali valovi sa sjeverozapada bacili su ih natrag usred mora. Cim je prestala oluja duvati, pala je voda sama od sebe velikom brzinom sa obiju strana natrag u korito, pa je Egipćane pod sobom potopila. Tako zorno i jasno je čitava stvar opisana u Bibliji, da čovjek ne razumije, kako su ljudi napravili od toga kakvo pitanje.

IV.

Bibliji se našoj prigovara, što nije ukinula ropstvo, nego je ovu sramotu čovječanstva još kao stalnu ustanovu izgradila. Jer ako je Biblija od Boga inspirisana, kako može odobravati, da brat ponizi slobodno stvorenog brata u sramno ropstvo?

Ali niti mustimani, niti hrišćani ne mogu nam u tom pogledu ništa prebaciti, jer nisu ni sami pokazali ni najmanju volju, da prekinu s ropstvom, i jedva su u najnovije doba bili kadri da očiste sa sebe ovu ljagu. A ako tražimo dublje razloge, kako je došlo do proglašivanja i primjenjivanja sveopćega i jednaka ljudskog prava, onda nam se mora priznati, da ne bi bilo došlo do toga bez naše Biblije, jer je njen duh humanosti i pravednosti svjesno djelovao na čovječanstvo u pravcu potpunog ukinuća svake društvene nepravde, pa u prvom redu i ropstva.

U onoj davnoj prošlosti za vrijeme Mojsijevo ni jedan narod nije mogao ni misliti na radikalno ukidanje ropstva, jer se nije mogao život ni zamisliti bez robova, kao što na pr. ni Rimljani nisu mogli bez njih gospodariti na svojim latifundijama. Biblija je prvo zakonodavstvo, koje je stvorilo zakone ne samo za obranu prava gospodarevih, nego i za zaštitu slaboga roba od samovolje i okrutnosti. Biblija je kao svim društveno slabim, i ovome jadniku osigurala barem minimum ljudskih prava: pravo na ljudski i pravedan postupak s njim, zaštitu života, zdravlja i časti, kao i mogućnost oslobodjenja. I to isto tako i kananskom robu, koji ne bijaše naše krvi. Istina, da se taj smio prodavati i potomcima ostaviti u nasljedstvo³⁾, ali ipak je imao mogućnosti, da izadje na slobodu i protiv volje gospodareve, ako ga je htio koji treći otkupiti. Pa ako je tko po oku udario roba svojega, te mu je pokvario oko, ili mu izbio zub, morao ga je otpustiti slobodna za oko ili za zub⁴⁾. Slično je rob smjesto postao slobodan, ako je pobjegao od gospodara svojega, što bijaše veoma radikalno sredstvo, da se onemogućí nečovječan postupak prema njemu⁵⁾. Ako je tko roba svega ubio, da mu je umro pod rukom, kažnjavao se smrću⁶⁾. Jedino onda nije bio kriv,

¹⁾ II. 14, 23.

²⁾ II. 14, 26—27.

³⁾ III. 25, 44—46.

⁴⁾ II. 21, 26—27.

⁵⁾ V. 23, 16—17.

⁶⁾ Talm. Sanh. 71.

ako je još dan ili dva preživio, „jer je njegov novac“¹⁾. Ali stvar (res) njegova nipošto ne bijaše, jer mu bijaše raspolaganje s njim, kao što vidimo, znatno ograničeno.

Još povoljnije bijaše položaj roba iz jevrejskoga roda. U nasljedstvo nije se mogao ostaviti²⁾, a prodati³⁾ se mogao ili sam, ako je osiromašio⁴⁾, ili ga je sud prodao za kradju, koju nije imao da naknadi⁵⁾. Ali ga gospodar nije smio držati kao roba, niti s njim žestoko postupati, nego kao s najamnikom ili došljakom, koji su za plaću radili kod njega⁶⁾. Jer mu službovanje bijaše ograničeno po najviše na šest godina⁷⁾, ili ako je prije stigla oprosna (jubilara, t. j. svaka pedeseta) godina, onda samo do ove⁸⁾. Rodbini bijaše pak dužnost, da ga po mogućnosti već prije otkupi, što je mogao učiniti i sam, ako je došao do dovoljnih sredstava za otkup⁹⁾; a otkupnina se računala srazmjerno sa odbitkom godina, koje je već odslužio¹⁰⁾. Ako je imao svoju ženu, onda se je i ona s djecom takodjer oslobodila¹¹⁾, a ako ga je gospodar oženio sa svojom robinjom, onda je ostala ta žena i djeca njena u ropstvu¹²⁾. Pa ako je rob rekao: Ljubim gospodara svojega, ženu i djecu i neću da idem, da budem slobodan, jer mi je dobro kod njega, onda mu je gospodar pred sudom probušio uho šilom kao znak svojevoljnog robovanja¹³⁾. Ali ni to nije moglo da dalje traje od oprosne godine, u kojoj se rob morao vratiti svojoj obitelji i baštini svojih otaca¹⁴⁾. A ako ga je gospodar otpustio, nije ga smio otpustiti prazna, nego ga je obdarivao stokom, žitom, vinom i čim ga je Bog blagoslovio¹⁵⁾. A najkarakterističnije je za humani smisao ovoga zakona obrazloženje njegovo: »Opominji se, da si bio rob u zemlji Egipatskoj i da te je izbavio Vječni Bog tvoj. Nemoj da ti bude teško, kad ga otpuštaš od sebe slobodna; jer je dvojinom onoliko, koliko najamnik, zaslužio u tebe za šest godina«¹⁶⁾.

Još manje se može govoriti o ropstvu jevrejske robinje. Nju prodaje otac, da bude žena gospodareva. To je i smisao svake ženidbe kod nas. Otac je prodavao svoju kćer, a kasnije se ona sama prodavala za ženu i to za novac ili za novčanu vrijednost (danas zlatan prsten) simbolizujući time, da se ona za to odriče slobodnog raspolaganja sa sobom na isključivu korist svoga muža. Pa zato, ako i nosi ime robinje, ne smatra se njom nego ženom i zato »ne odlazi kao robovi, što odlazek«.

»Ako ne bude po volji gospodaru svojemu i on je ne uzme za ženu, neka je pusti na otkupe; ali nema vlasti prodati je u tudj narod učinivši njoj nevjeru. Ako li je zaruči sinu svojemu, da joj učini po pravu, koje imaju kćeri«. Mora joj naime dati

¹⁾ II. 21, 21.

⁴⁾ III. 25, 39.

⁷⁾ II. 21, 2 — V. 15, 18.

¹⁰⁾ III. 25, 50—51.

¹²⁾ II. 25, 5—6. V. 15, 16. 17.

¹⁵⁾ V. 15, 13.

²⁾ III. 25, 40.

⁵⁾ I. 22, 2.

⁸⁾ III. 25, 40.

¹¹⁾ II. 21, 3

¹⁶⁾ V. 15, 15—18.

³⁾ III. 25, 42.

⁶⁾ III. 25, 40. 53

⁹⁾ III. 25, 48—49.

¹²⁾ II. 21, 4

¹⁴⁾ III. 25, 10.

miraz i opremu prema običaju, kao da mu je vlastita kći. »Ako li uzme drugu ženu k njoj, da joj ne umali hrane, ni odijela, ni zajednice. A ako joj ovo troje ne učini, onda neka otide bez otkupa«. To znači, da se ona smatra rastavljenom i sasma slobodnom, ako joj nije muž (ili gospodar) ispunio svoje bračne dužnosti¹⁾.

Tu se jasno vidi, kako je Biblija starodrevni običaj kupovanja djevojaka za robinje, koje je kupac mogao zadržati sebi za ženu, ili ih prodati u roblje, oplemenila i svela na sasma drugačiji odnošaj: gospodar i robinja se samo još tako nazivaju, ali zapravo su oni muž i žena, a kupnja i prodaja su samo pravne forme ženidbe. O ropstvu žene ne može više biti govora.

Dakle, ako nam je Biblija ostavila instituciju ropstva, ipak mu je dala sasma drugi oblik i drugu sadržinu; ispunila je ovu ustanovu duhom humanosti, pravednosti i blagosti, što je napokon i dovelo u zadnje vrijeme do zadnje konzekvence svoje: do potpunog ukinuća svakog robovanja ljudskog.

Tendencija biblijskih zakona čini mi se, da se sastoji u tome, da sami zakoni postanu vremenom suvišnima, kao što i cijepljenje protiv zaraznih bolesti može vremenom postati suvišnim, kada je naime zaraza sasma uništena i njen povratak za uvijek onemogućen.

Tako ima kod nas prastarih tradicija, da će za vrijeme Mesijino mnogi zakoni i obredi Biblije izgubiti svoju važnost. Kao na pr., da će sve žrtve prestati osim žrtve zahvalnice²⁾, da će svi praznici biti ukinuti osim Jomkipura³⁾, ili prema drugim, osim Purima, da će Bog ukinuti zabranu žene za vrijeme njene mjesečnine i da će sve nečiste životinje postati za nas čiste⁴⁾.

Prema ovom će shvaćanju i sama Biblija postati suvišna: narod će naš toru sasma zaboraviti⁵⁾, Bog će istrijebiti zle nagone iz srca našega⁶⁾ i dat će nam preko Mesije novu toru⁷⁾ u kojoj ne će biti toliko zabrana i obreda, jer su svi propisi tore samo odgoj na čisto ćudoredje⁸⁾, koje će biti u onoj dalekoj budućnosti potpuno usavršeno, jer »ne će uditi ni potirati na svoj svetoj gori božjoj, jer će zemlja puna biti poznanja božjega, kao more vode, koja sve pokriva⁹⁾.

Od toga smo danas prilično daleko, pa još dugo ne trebamo razmišljati o ukinuću biblijskih propisa.

Ima ali dosta izreka u staroj književnosti našoj sasma protivnoga pravca, da će zakoni Biblije u doba mesijino ne samo biti potvrđeni, nego ponešto još i umnoženi. Pa je svakomu slobodno, da si bira, što mu je razumljivije.

¹⁾ II. 21, 7—11.

²⁾ Pirke de R. El. 46.

³⁾ Talm. Sukka 52a.

⁵⁾ Midr. Samuel, 84.

²⁾ Tanbuma, Emor, 19, Midr. Teh. 56, 4.

⁴⁾ Midr. Teh. 146, 4.

⁶⁾ Talm. Sabb. 138, 6.

⁷⁾ Jalkut Jes. 296 i Midr. Širhaširim R. 213, i

Targum Jonatan, Jes. 18, 2.

⁹⁾ Jes. 11, 9.

V.

U vezi s ovim mislima hoću još napokon da kažem, što je po mojem mnijenju smisao naših obreda, napose zakona čistoće i zabranjenih jela Biblije?

Biblija sama spominje nam tu dva razloga: a) »Nemojte se poganiti ničim, što gamiže, i nemojte se skvrniti njima, da ne budete nečisti s njih. Jer sam Vječni Bog vaš; zato se osvećujte i budite sveti, jer sam ja svet«¹⁾.

b) »Razlikujte stoku čistu od nečiste, — i nemojte skvrniti duša svojih stokom —, što sam vam odvojio, da je nečisto. I bićete mi sveti, jer sam svet ja, Vječni, koji Vas odvojih od drugih naroda, da budete moji«²⁾.

Da se čovjek ne oskvrni nečistim životinjama, to nemože imati zdravstvenih razloga, kao što neki misle. Jer nitko ne bi mogao reći, da je govedina zdravija od konjskog mesa, ili gušće salo od svinjske masti. Tu je dapače sasna druga higijena po srijedi, higijena duše, ili discipliniranje i posvećenje njeno.

U ratu nije za vojnika tako važno paradno koračanje, ili razne kretnje, što ih je mučnim i dugotrajnim vježbanjem naučio, kao baratanje oružjem svojim; a ipak su mu i one kretnje neophodno nužne. Ne samo stoga, što mu čine tijelo gipkim, spretnim i otpornim, nego i zato, što ga sve to odgaja na bezuvjetnu poslušnost, da znade za vrijeme potrebe svaku mu datu zapovijed bez pitanja, razmišljanja i oklijevanja izvršiti.

Tako je i glavna tendencija biblijskog zakonodavstva pravda i pravica, volja i spremnost dobro činiti svakomu, nikoga ne vredjati ni zborom ni tvorom, štovati život, imanje i čast svakoga, ili jednom riječi: svet biti, kao što je Bog svet, t. j. svim silama shjediti uzvišena svojstva božja.

Ali da se drži ono: »Ne ubij, ne čini preljuba, ne kradi, ne svjedoči lažno«³⁾, mora se znati držati prije i ono drugo: »Ne poželi ni kuće, ni žene, ni slugu, ni sluškinje, ni vola, ni magarca, niti išta, šta je blišnjega tvoga!«⁴⁾ A ako hoćemo postati gospodari naših želja i nagona, to se moramo uvježbati u tome, da se ograničimo u prvom redu kod onoga što je najteže i najvažnije: kod zadovoljavanja tjelesnih potreba na stanovitu mjeru, na stanovito vrijeme i na stanovito područje. Nije baš važno, šta je, nego da je zabranjeno. Uživaj sve, ali uvijek unutar stanovitih granica! Odricanje svijeta i mučenje samoga sebe, sve je to nama isto tako tuđe kao pijanost, proždrljivost ili razuzdanost. Ako se kod primitivnih tjelesnih potreba naviknemo, da se uvijek pitamo: smijem li, ili ne smijem, onda ćemo se tako pitati i kod svakog drugog pothvata, koji možda zasijeca u pravo i interes blišnjega. To nas vodi do discipliniranja samih sebe u svakom pogledu, do umjerenosti, trezvenosti, do zado-

¹⁾ III. 11, 33—34.

⁴⁾ II. 20, 16—17.

²⁾ III. 20, 26.

³⁾ II. 20, 13—15.

voljstva i samoposvećivanja. Jer je umjerenost jedini put k harmoniji tijela i duše i k cilju našem: k svetosti.

Prema tome bi si mogao čovjek zamisliti, da si i sam može odrediti granice dozvoljenoga i zabranjenoga. Ali to je nemoguće, jer ne bi čovjek mogao stalno i dosljedno ostati kod tih granica, nego bi ih neprestano mijenjao prema trenutnim hirovima i interesima svojim. A nije to moguće nadalje niti iz narodnih razloga. Jedinstveni zakoni i običaji su nam već i zato nužni, da se sačuva jedinstvo naroda i etike. I jedino tomu imamo zahvaliti, da se nismo već davno smiješali i izgubili zajedno sa visokim zvanjem i sa naukom Židovstva u nečudorednom svijetu većih i moćnijih naroda. A to je smisao onog drugog biblijskog razloga: »Razlikujte čisto od nečistog i nemojte skvrniti duša svojih onim, što sam vam odvojio da je nečisto, i budite mi sveti, jer sam ja svet, koji Vas odvojih od drugih naroda, da budete moji«.

Sad bi mi ko mogao prebaciti, da to nije ništa drugo nego apologetika. Jest, ja to priznajem. Jer mi u stvaranju ovog biblijskog komentara lebdi pred očima odbrana Biblije, ali i Židovstva od indiferencije naših Židova. Jer držim sa onom poznatom izrekom: »Bog, tora i Izrael su jedno«. I ko dira u jedno d njih, taj dire i u sve troje.

